

Apie istoriko uždavinį

Über die Aufgabe des Geschichtschreibers

Wilhelm von Humboldt

Tekstą iš vokiečių kalbos vertė ir pratarinę parašė **Vytautas Volungevičius**

El. paštas: vytautas.volungevicius@gmail.com

Kažkada erdvėlaikį keitusias, istorijos ir individo dvasią skrodusias individualizuotas idėjas pakeitė anoniminiai procesai. Jų veržlias raidos kryptis ilgainiui užgožė trumpalaikės tendencijos, intelektualinės ir kitokios mados. Ir vis dėlto, pasak kai kurių Harvardo profesorių, šiandien įsisiautėja pilietiniai idėjų karai, kuriuose dirbtinės inteligentijos reikšmė apgailėtina menka. O ar neturėtų būti kitaip, kaip kadaise? Kai maži ir nereikšmingi individai buvo mėtomi ir vėtomi atsitiktinumo, o vadinamosios didžiosios asmenybės, nešamos istorinės būtinybės, galėjo šį gyvenimo vyksmą įveikti, iš jo išsilaisvinti ir pakreipti jo tėkmę tik pasitelkusios savosios dvasios jėgą, savąjį individualumą, kuriuo šventai buvo tikima. Tais kažkados laikais buvo kalbama apie dvasios jėgą ir individo valią, šiandien – apie (ne)rodomą, (ne)demonstruojamą autentišką ar kokio kito pavidalo lyderystę. Būtent individualumo kaip žmogiškosios būties koncentrato, kaip savitumo ir jėgos telkinio, idėjos įsišaknijimo ir jos sklaidos paieškos žmogiškuose reiškiniuose ir artefaktuose tapo pačia XVIII–XIX a. sandūros ir vėlesnių dešimtmečių germaniškojo kosmoso kvintesencija. Istorikų galvose XVII–XVIII a. pradžia įgavo klasikinės Prancūzijos kultūros epochos kontūrus, o minėtas laikotarpis virto vokiškosios dvasios ir individualumo proveržiu, o gal kai kam ir viršūne.

Tai buvo prūsiškos ir vokiškos dvasios virsmo, sumišusio su politinėmis viltimis ir nusivylimais, lydimu vidinių Prūsijos sąrangos reformų, laikas. Į šio laiko tirštumoje vykusį vokiškosios dvasios tapsmą ir jos kryptingą kūrimą, vedamą Imanuelio Kanto idėjų, buvo įsiurbtas ir įsitraukė ir Prūsijos valstybininkas ir mokslininkas Vilhelmas von Humboldtas (1767–1835). Frankfurto prie Maino universitetas jam paliko tik nusivylimą, teisės studijos Göttingene atvėrė kelią į valstybinę tarnybą, o kelerius metus trukęs bendravimas Jenoje su to meto nemirtingaisiais Goethe ir Schilleriu atvėrė vokiškosios poetinės dvasios gelmes. 1809 m. po keliolika metų trukusių kelionių Prancūzijoje, Ispanijoje ir diplomatinės tarnybos Vatikane jis sugrįžo į Berlyną. Kaip pasižymėjęs ir pagarsėjęs žmogaus ir žmogiškosios dvasios tyrinėtojas, individualumo ir universalumo žmogaus ugdyme apologetas (*Theorie der Bildung des Menschen*, 1793) Humboldtas sulaukė pasiūlymo įsitraukti į prieš porą metų pradėtas įgyvendinti struktūrines Prūsi-

jos reformas, kurios po žeminančio Prūsijos kariuomenės pralaimėjimo Napoleono pajėgoms 1806 m. Jenos ir Auerstedto mūšiuose turėjo transformuoti ir modernizuoti Prūsijos visuomenę ir valstybę. Viena iš trijų pagrindinių reformų sferų buvo atgyvenusios švietimo sistemos reorganizavimas. Čia Humboldtas kartu su savo kolegomis (bene garsiausi jų – teologas Friedrichas Schleiermacheris ir istorikas Bartholdas Georgas Nieburas) turėjo ne tik aiškią pačios sistemos reformavimo viziją, bet ir esmingai naują švietimo tikslą, ko ir kaip daugiapakopiame ugdymo procese turi būti siekiama – žmogaus savitumo ir visapusiškumo, individualumo ir universalumo, individo visumos plėtojimo. Kiekviename moksle, kaip paskiroje žinijos sistemoje, matęs tik mažytę dalelę, jis kėlė tikslą įvairovėje ieškoti vienovės (visumos) ir jos dvasia ugdyti žmogų. Tai buvo humboldtiškasis nehumanistinis idealas, kuris savo institucinę viršūnę turėjo pasiekti humanistinėje gimnazijoje ir universitete. Pirmojoje turėjo būti siekiama fizinės, estetinės ir žinių darnos. Antrajame – mokslo ir studijų darnos, kurios dvasia studentas pirmiausia turėjo išmokti mokytis. 1809 m. Humboldto iniciatyva buvo įkurtas Berlyno universitetas, pirmiausia tapęs pavyzdžiu Prūsijos (Karaliaučiaus, Frankfurto prie Maino), o vėliau ir kitų vokiečių kalbių žemių bei įvairių šalių universitetų provaizdžiu.

Dėl valstybės institucijų inercijos laisva Humboldto dvasia ilgai netvėrė vadovavimo Prūsijos Kulto ir viešojo švietimo departamentui. 1810 m., nenorėdamos prarasti didžio proto, didžiosios istorijos asmenybės (Prūsijos karalius Friedrichas Vilhelmas III ir valstybės kancleris Karlas Augustas von Hardenbergas) pasiūlė Humboldtui keliauti į Vieną ir tapti Prūsijos pasiuntiniu. Čia per keiserius metus jam pavyko į Prūsijos pusę prieš Prancūziją palenkti Austrijos imperatorių Pranciškų II ir Klemensą von Metternichą. Galiausiai čia, didžiojoje istorijos scenoje, 1814–1815 m. jam teko atstovauti Prūsijai ir dalyvauti to meto didžiosios politikos įvykiuose ir sprendimuose – formuluoti sutartis ir aktus, juos pasirašyti. Atsidūręs pačiame istorijos vyksmo sūkurėje jis vis aiškiau suvokė istorinę Prūsijos misiją tolesnėje vokiškų žemių raidoje. 1813 m. *Memorandume dėl Vokietijos sąrangos (Denkschrift über die deutsche Verfassung)* Humboldtas rašė: *Principe, kaip prigimtis individus suvienija į valstybes, o žmoniją išskaido į tautas, glūdi ypač gilus ir paslaptingas pradai to, kaip teisingame santykinės ir laipsniškos jėgos vystymosi kelyje išsaugoti individualų esinį, kuris sau yra niekas, ir bendruomenę, kuri savo reikšmingumą turi tik kaip individualus esinys; ir nors politikos plotmėje niekada nereikia vadovautis tokiu pažūriu, vis dėlto joje nevalia drįsti veikti prieš natūralų dalykų savitumą. Vis dėlto dabar Vokietija, priklausomai nuo laiko aplinkybių, savo išsiplėtusiose ar susitraukusiose ribose savo gyventojų jausmuose ir prieš svetimuosius visada išliks nacija, tauta ir valstybė. / Todėl gali kilti tik vienas klausimas: kaip ir vėl Vokietiją paversti visuma?* Šioje XVIII–XIX a. sandūros įvykių ir idėjų sąveikoje gimė Humboldto istoriosofiniai ir istorikos svarstymai – tiesiogiai rezonavę su čia probėkšmom užduotimis požiūriu į žmogų ir jo ugdymą imperatyvais bei vienalaikiais politiniais idealais, – nugulę į kelis nedidelės apimties tekstus.

Pirmasis Humboldto istorinių apmąstymų bandymas pasirodė pačioje XVIII a. pabaigoje. Šis tekstas *Apie žmonijos dvasią (Über den Geist der Menschheit, 1797)* – tai idealistinis bandymas įvardyti ir apibrėžti dalykus, kurie vėlesniuose Humboldto istoriniuose svarstymuose įgis intelektualinį tankį ir vaizduotės polėkį: individą ir individualumą. Kuo pasižymi išskirtinės istorinės asmenybės (*die achtungswürdigsten Individuen, der grosse Mensch*)? Kas būdinga jų veiklai ir kūrybai? Kokie yra išskirtiniai žmogaus dvasios kūriniai, kurių *pėdsakų* žmogus ieško *laikų ir tautų gausybėje*? Po keliolikos metų pačioje to meto istorijos tirštumoje, Vienos kongreso šešėlyje, Humboldtas parašė esė *Svarstymai apie pasaulio istoriją (Betrachtungen über die Weltgeschichte, 1814)*, kuri pirmą kartą buvo išspausdinta tik po jo mirties. Keldamas klausimą – *kokia ateities būklė išsivystys iš dabarties taip, kaip ši radosi praeityje?* – Humboldtas kritikuoja ligtoli-

nes istorijos filosofijos spekuliacijas, jų postuluotą istorijos teleologiškumą ir visam tam priešpriešina istorijos tikrėnybių, įvykių, istorijos empiriškumo siekiamybę, *nes visuma pažįstama tik per individualius esinius, todėl turi būti tiriamos tautos ir individai*. Taigi Humboldto pasaulio istorijos avanscenoje iškyla istoriniai individai (tautos, valstybės, asmenybės), ne tik formuojantys ir skleidžiantys idėjas, bet ir patys jose iki ausų įklimpę ir jomis persisunkę. Būtent idėjos yra varomosios pasaulio istorijos jėgos, kuriančios ir keičiančios pačią istoriją. Po kelerių metų Humboldtas pratęsė praeities ir dabarties istoriosofines refleksijas, šį kartą pateikdamas savąją pasaulio istorijos fiziką. *Svarstymuose apie veikiančiąsias pasaulio istorijos priežastis (Betrachtungen über die bewegenden Ursachen in der Weltgeschichte, 1818)* jis išskyrė tris pasaulio istorijos vyksmo priežasčių kategorijas: daiktų prigimtį, žmogaus laisvę ir atsitiktinumo įsiveržimą. Pirmuoju atveju – tai tam tikra lengvai numatoma ir apskaičiuojama būtinybės mechanika, kuria remiantis rutuliojasi tautų ir valstybių raida (augimas, klestėjimas, nyksmas), galių pusiausvyrą; antruoju – nenuspėjama ir nenumatoma konkretaus individo (mąstytojo, poeto, menininko, valstybininko) individualumo jėga ir idėjų raiška, kurios nuolatos kuria kažką naują; trečiuoju – ištyrimui nepasiduodantys savaimingi aplinkybių saitai, iš kurių išsirutulioja atsitiktinių įvykių grandinė. Vis dėlto esminės Humboldtui pasaulio istorijos vyksmo kategorijos yra dvi: būtinybė, kuriai pavaldūs didelės apimties socialiniai ir politiniai dydžiai, ir laisvė, neatsiejama nuo individo ir jo individualumo.

Įvardijus pagrindinius istorijos veikėjus ir nustačius jos vyksmo ir kaitos principus, Humboldtui beliko tarti svarų žodį, kaip rašyti, ko siekti ir su kokiais sunkumais susiduriama rašant istoriją? Tai jis juodu ant balto išdėstė paskutiniame savo kažkiek istoriosofiniame istorikos tekste *Apie istoriko uždavinį (Über die Aufgabe des Geschichtschreibers)*, kuris ir yra šios pratarmės atsižadimo priežastis. Šį tekstą Humboldtas parengė 1821 m. balandį Karališkojoje Prūsijos mokslų akademijoje Berlyne skaityto pranešimo pagrindu. Po metų pasirodęs tekstas netrukus sulaukė išskirtinio dėmesio ir XIX a. tapo vienu reikšmingiausių įvairiapusio Humboldto palikimo (kalbos filosofijos, lingvistikos, antropologijos, politikos ir valstybės teorijos) tekstų. Humboldto dvasios sutelktos ir paleistos idėjos pradėjo skrosti erdvėlaikį ir negrįžtamai jį keisti. Neatsitiktinai apie XIX a. vidurį Johannas Gustavas Droysenas savo *Istorikoje* rašė, kad Humboldtas yra istorijos mokslo Francis Baconas, taigi tikras istorijos mokslo revoliucionierius, pirmasis nurodęs, koku nauju keliu ir kaip turi žengti istorikas ir istorijos mokslas. Istorijos filosofijos ir istorikos tyrinėtojai vienbalsiai sutaria, kad Humboldto *Apie istoriko uždavinį* yra programinis ir konstitutyvus tekstas, bent jau vokiečiakalbėje erdvėje tapęs vienu svarbiausių istorizmo ir modernaus istorijos apyaušrio momentų. Jis pasirodė prieš pat pradėdant siautėti Leopoldui von Ranke'ei ir tik pradėjus formuotis aristoteliškai griežtam ir vis dėlto gyvenimo vyksmui pagauliam ir estetiškai jautriam Droyseno individualumui. Šiame Humboldto tekste, paženklinant ryškaus estetinio krūvio, tarpusavyje susilieja idealistinė filosofija, empirinis tyrimas ir istorinė hermeneutika (Jörnās Rūsėnas). Tai reiškia, kad darbas su istorine medžiaga neatsiejamas nuo pastangos suprasti, kuri randasi subjektyvioje individo interpretacijos perspektyvoje. Humboldto istorikas aktyviai stebi tikrovę ir, vedamas vaizduotės, ieško istorinės tiesos, kurią atrasti tampa įmanoma tik susiejant ir surišant apčiuopiamus reiškinius ir nežemiškas idėjas, matoma su nematoma. Jo imperatyvas – hermeneutiškai pagrįstas supratimas, siekis vaizduoti įvykių, tikrėnybių ir individų sąryšingumą, kuriame idėjos yra istorijos, kaitos laike, varomosios jėgos.

Publikuojamas tekstas verstas iš Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Schriften*, hrsg. von Albert von Leitzmann, Bd. IV, Berlin: B. Behr's Verlag, 1905, S. 35–56. Išnašose pateikiami vertėjo komentarai.

* * *

Istoriko uždavinys yra to, kas įvyko, vaizdavimas. Kuo skaidriau ir pilniau jam tai pavyksta, tuo tobuliau jis išsprendė šį uždavinį. Paprastas vaizdavimas kartu yra ir pirmas, neatšaukiamas jo darbo reikalavimas, ir aukščiausia jo gebėjimų viršūnė. Žvelgiant iš šios perspektyvos, atrodo, kad jis tik perima ir sugrąžina atgalios, tačiau nėra aktyvus ir kūrybingas.

Tačiau tai, kas įvyko, jusliniame pasaulyje yra matoma tik iš dalies, šalia to turi būti pajauta, sutelkta ir nuspėta likutinė vertė. Tai, kas iš jos pasirodo, yra išsibarstę, padrika, išskaidyta; tai, kas neužbaigtą darinį suriša, kas atskleidžia individą (*Einzelne*) jo tikroje šviesoje, kas visumai suteikia pavidalą, tiesioginiam stebėjimui lieka nepasiekiamas. Jis geba suvokti tik viena kitą lydinčias ir viena po kitos einančias aplinkybes, bet ne patį vidujybinių priežastinių sąryšingumą, į kurį vienintelį vis dėlto remiasi vidinė tiesa. Kai bandoma papasakoti apie patį nereikšmingiausią faktą, bet griežtai norima tik pasakyti, kas iš tikrųjų įvyko¹, netrunkama pastebėti, kaip, be didžiausio atsargumo renkantis ir kontroliuojant išraiškas, visur į tai, kas įvyko, įsimašo smulkūs aiškinimai, dėl ko atsirada melas ar klaidos. Prie to prisideda ir pati kalba, nes jai – besiveržiančiai iš sielos pilnatvės – dažnai trūksta išraiškų, kurios būtų laisvos nuo visų šalutinių reikšmių. Todėl neretai pažodžiui tikras pasakojimas turi mažai ką bendro su sveiko ir tvarkingo, aiškiai išsiskiriančio proto argumentu ir laisva, objektyvia sąmonės laikysena; todėl istorinė tiesa tam tikra prasme panaši į debesis, kurie, tik žvelgiant iš tolilio, įgyja pavidalą; todėl istorijos faktai savo pavienėse juos rišančiose aplinkybėse yra ne daugiau negu tradicijos ir tyrimo rezultatai, dėl kurių buvo sutarta priimti juos kaip tiesą, nes labiausiai tikėtina, kad jie dera tiek savyje, tiek geriausiai dera visumos sąryšingume.

Tačiau tik identifikuojant tai, kas iš tikrųjų įvyko, vargu bau pasiekiami tikrenybės (*Begebenheit*) griaučiai. Tai, kas tokiu būdu pasiekiamas, yra būtinas istorijos pamatas, jos pačios medžiaga, tačiau ne pati istorija. Likti prie to sustojus reikštų tikrą, vidinę, priežastiniu sąryšingumu pagrįstą tiesą paaukoti išorybei, tiesiogiškumui ir tariamybei, pasirinkti neabejotiną klaidą, kad būtų išvengta dar akivaizdesnio klaidos pavojaus. Visa to, kas įvyko, tiesa remiasi pasiekimu pirmiau minėtos nematomos kiekvieno fakto dalies ir todėl ją turi pridėti istorikas. Žvelgiant iš šios perspektyvos, jis yra aktyvus ir netgi kūrybingas, tiesa, ne todėl, kad jis įgalina rasti tam, ko nėra, bet todėl, kad jis kuria savo jėgomis tai, ko – kaip yra iš tikrųjų – jis nepajėgė suvokti tik savo imlumu. Nors ir kitokiu būdu, tačiau lygiai taip pat kaip poetas jis privalo tai, kas išsibarstę, surinkti ir paversti visuma.

Gali pasirodyti abejotina prie istoriko ir poeto sferų prisiliesti tik vienu atžvilgiu. Vien tik jų abiejų veikla yra neginčijamai gimininga. Kadangi pirmasis, panašiai kaip ir

¹ Žinoma, šis trumpas teksto fragmentas (*was sich wirklich zugetragen hat*) – tai ne šlovingasis Leopoldo von Ranke'ės *kaip buvo iš tikrųjų (wie es eigentlich gewesen: Leopold von Ranke, Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535, Bd. I, Leipzig und Berlin: G. Reimer, 1824, S. VI)*, tapęs istorikų (ir ne tik) *memu*, ir jau niekada tokiu netaps, tačiau savo reikšme bene identiškas. Vis dėlto klausytojų ausis jis pasiekė trejais ir ant popieriaus lapo nugulė dvejiems metams anksčiau negu žymusis būsimą Berlyno universiteto profesorius imperatyvas.

antrasis, to, kas įvyko, tiesą pasiekia vaizduodamas neužbaigtą ir išskaidytą papildydamas ir sujungdamas betarpišku stebėjimu, jis, kaip ir poetas, tai geba padaryti tik pasitelkęs vaizduotę. Kadangi jis ją pajungia patirčiai ir tikrovės ištyrimui, čia glūdi kiekvieną pavojų panaikinantį skirtumą. Šitai pajungta ji veikia ne kaip gryna vaizduotė ir todėl teisingiau vadinama gebėjimu intuityviai nujauti ir talentu susieti. Vis dėlto taip istorijai vis dar būtų suteiktas pernelyg menkas statusas. Galbūt to, kas įvyko, tiesa atrodo paprastas dalykas, tačiau tai yra aukščiausia, kas gali būti pamąstyta. Kadangi, jei ji būtų visiškai pasiekta, joje būtų atskleista tai, kas, kaip būtina grandinė, lemia visa tai, kas tikra. Todėl kartu istorikas turi siekti to, kas būtina, tačiau ne kaip poetas, medžiagą pajungiantis būtinybės formos jėgai, bet idėjas, kurios yra istorijos dėsnių, nepajudinamai saugomi dvasioje, nes tik jų persmelktas jis, užsiimdamas grynu to, kas tikra, tyrimu, savoje tikrovėje gali atrasti jų pėdsakus².

Istorikas apčiuopia visas žemiškojo vyksmo gijas ir visus nežemiškųjų idėjų pėdsakus: daugiau ar mažiau būties visuma yra jo tyrinėjimo dalykas ir todėl kartu jis privalo sekti visas dvasios kryptis. Tačiau samprotavimas, patirtis ir poezija nėra atskiros, viena kitai priešingos ir ribotos dvasios veiklos, o yra skirtingos jos spindulių kryptys³.

Taigi, kad artėtume prie istorinės tiesos, turime sykiu eiti dviem keliais: tikslaus, nepartinio, kritiško to, kas įvyko, tyrimo keliu, ir – jo priemonėms nepasiekiamo – to, kas ištirta, susiejimo ir intuityvaus nujautimo keliu. Tas, kuris žengia tik pirmuoju, nepasiekia pačios tiesos esmės. Priešingai, tas, kuris, apleisdamas pirmąjį, pasirenka būtent antrąjį, patenka į pavojų iškraipyti jos individus⁴. Juk ir paprastas gamtos aprašymas neapsiriboja dalių išvardijimu ir atvaizdavimu, kraštinių ir kampų išmatavimu, visumoje dar reiškiasi atmosfera, kurioje skleidžiasi vidinis charakteris. Nei viena, nei kita nesileidžia nei išmatuojama, nei tiesiog aprašoma. Kartu, siekiant istorinės tiesos, reikia judėti antrojo kelio link, kuris jai yra bendros ir individualios fizinio kūno būties formos įsivaizdavimas. Kartu, einant šiuo antruoju keliu, istorijoje neturi būti ne tik kad neatrandami jokie individai, bet ir juo labiau neturi būti kažko prikurtas. Tik todėl, kad istorikas įsivina viso vyksmo formą, dvasia turi iš tikrųjų tiriamą medžiagą geriau suprasti, daugiau

² Humboldtui *idėjos* yra dvasinės esybės, kurias galima suvokti ir patirti. Jos veržiasi į išsipildymą per žmogaus veiklą (meną, mokslą, politiką). Todėl kartu idėjos yra ir varomosios žmogaus pasaulio ir jo kaitos laike jėgos. Jų tapsmas tikrovėje yra pati istorija. Idėjų ir jų vidinės logikos – nelyginant žmogaus pasaulio dėsnių – suvokimas ir pažinimas yra būtina paties istorijos vyksmo supratimo sąlyga. Vėlesniuose teksto puslapiuose *idėjų* vieta ir reikšmė istorijoje aptariamos išsamiau, kitaip tariant, išsiskleidžia visu grožiu ir sudėtingumu.

³ Humboldtas, kaip ir jo amžininkai, plačiai vartojo žodį *dvasia* (*Geist*), kurią suprato kaip subjektyvią, individualią (žmogaus, tautos, žmonijos) kokybę, idėjomis formuojančią pasaulį. Kitaip nei Georgas Wilhelmas Friedrichas Hegelis, Humboldtas nepavertė *dvasios* nuo žemės atitrūkusia istoriosofine totalybe. 1797 m. Humboldtas rašė: *Nebuvo lengva surasti išraišką, kuri vienu ir tuo pačiu metu žmonijos esmę apibūdintų bendru ir vis dėlto savybingesniu būdu, kaip e s y b e ir pačią j e g a. Kad būtų tinkama kartu ji turėtų pajėgti apimti žmonijos juslinę ir antjuslinę prigimtį ir, be to, kad ji nurodytų joje dominuojančią savitą galią. / Abiem atžvilgiais atrodo, kad tarp visų žodžių, kuriuos būtų galima pasirinkti, tinkamiausias – d v a s i a* (Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Schriften*, Bd. II, hrsg. von Albert Leitzmann, Berlin: B. Behr's Verlag, 1904, S. 332).

⁴ Nors Humboldtui, kaip galime matyti ir įsitikinsime vėliau, toli gražu nebuvo svetimas savojo laiko germaniškosios dvasios polėkis, čia jis aiškiai pasisako už istorijos rašymą, pagrįstą empiriniu ir kritiniu tyrimu (indukcija! Priešaušrio vieškeliais žengiantis istorijos mokslo Francis Baconas!), apie kurį bene pirmasis gana neseniai prabilo kartu su juo vykdančią Prūsijos švietimo reformą ir steigiant Berlyno universitetą veikęs Antikos istorikas Bartholdas Nieburas: Barthold Georg Niebur, *Römische Geschichte*, T. I, Berlin: in der Realschulbuchhandlung, 1811, S. IX–XI.

iš jos išmokti pažinimo negu tai geba paprasta protinė veikla. Viskas priklauso tik nuo šios tiriančiosios jėgos ir tiriamojo dalyko supanašėjimo. Kuo giliau istorijos tyrinėtojas savo genijumi ir tyrinėjimais suvokia žmoniją ir jos veiklą arba kuo jis savo prigimtimi ir dėl aplinkybių yra žmoniškesnis bei kuo aiškiau leidžia skleistis savo žmoniškumui, tuo geriau sprendžia savojo darbo uždavinį. Tai įrodo kronikos. Nepaisant daugybės išgalvotų faktų ir kai kurių akivaizdžių pasakų, niekas negalėtų užginčyti kronikų vertės ir tikriausios istorinės tiesos. Prie jų priskirtini ir vadinamieji senieji memuarai, kuriuose esama intensyvaus individo santykio, bendrai perkeliama žmonijai, tačiau, tyrinėjant pavienį momentą, istorija reikalauja ir jo.

Be to, kad istorija, kaip ir kiekviena mokslinė veikla, yra naudinga daugybei mažesnės svarbos tikslų, užsiėmimas ja nėra mažiau laisvas ir savyje tobulas menas negu filosofija ar poezija. Milžiniška spūstis besiveržiančių pasaulio tikrenybių – iš dalies kylančių dėl dirvožemio pobūdžio, žmonijos prigimties, tautų ir individų charakterio, iš dalies atsiradusių tarsi iš niekur ir stebuklingai įdiegtų, priklausomų nuo tamsių atpildo jėgų ir akivaizdžiai valdomų amžinių, giliai žmonių krūtinėse išsisknijusių idėjų – yra begalybė⁵, kurios dvasia niekada nepajėgia sutelkti į vientisą formą, tačiau kuri ją nuolat žadina tai pabandyti ir suteikia jai jėgų iš dalies tai įgyvendinti. Kaip filosofija, ieškanti daiktų pamatų pamato, o menas – grožio idealo, taip istorija – pilnutinėje tiesoje, gyvybingoje pilnatvėje ir visiškame aiškume į dalyką nukreipta sąmonė – siekia suvokti žmonių likimą, kad pasirodytų ir atsiskleistų asmenybės požūriai, jausmai ir ambicijos. Pasiiekti tokią sąmonės būklę ir prie jos priartėti yra aukščiausias istoriko tikslas, kurį jis pasiekia tik tada, kai savo pirmutinį darbą – paprastą vaizdavimą to, kas įvyko, – įgyvendina su sąžiningu tikrumu.

Kadangi jam lemta tikrovėje pabudinti prasmę ir jai įpūsti gyvybės, jo darbas bus pažymėtas tiek subjektyvaus jos sampratos išvystymo, tiek objektyvaus jos vaizdavimo. Kiekviena dvasinė pastanga, veikianti žmogaus visumą, turi savyje kažką, ką galima pavadinti jos elementu, jos veikiančiąją jėgą, jos įtakos dvasiai paslaptimi ir tuo, kuo ji nuo kitų dalykų, kuriuos traukia į savąjį lauką, taip akivaizdžiai skiriasi, kad jie dažnai yra naudingi tik tiek, kad jį sąmonei pateiktų nauju ir kitonišku būdu. Matematikoje tai – skaičiaus ir linijos atskyrimas, metafizikoje – visos patirties abstrakcija, mene – toks nuostabus gamtos nagrinėjimas, kad, atrodytų, visa yra iš jos paimta ir vis dėlto niekas joje tokioje, kokia yra, nesurasta. Varomasis istorijos elementas yra suteikimas tikrovei prasmės ir joje glūdi būties spartos laike ir jos priklausomybės nuo praėjusių ir lydinčių priežasčių pajautimas, kuris yra priešingas vidinės dvasinės laisvės suvokimui ir proto pažinimui, kad tikrovė, nepaisant jos tariamo atsitiktinumo, vis dėlto yra susijusi su vidine būtinybe. Kai žmogus savo dvasioje susimąsto bent apie vieno žmogaus gyvenimą, jis panyra į visas šias įvairiopas akimirkas, dėl kurių istorija sudomina ir prikausto, ir istori-

⁵ Humboldto istorijos sampratoje ir kartu istoriko darbo apimtyje ataidi Apšvietos – ypač prancūziškosios jos formos – istorijos sampratos atgarsiai. Joje derėjo įvairiausios dar galutinai neišsikristalizavusios tyrimų sritys ir jų tiriamos tikrovės sferos. Be to, nuo žmonijos istorijos vyksmo Žemėje ir pasakojimo apie jį neatskiriama buvo ir pati Žemė, ir gamtiniai procesai. Šiame tekste tai irgi galima pastebėti. Laimei ar nelaimėi, tačiau per XIX a. istorijos mokslas apsisibrėžė savo ribas, išsikristalizavo ir šia prasme labai skyrėsi nuo Humboldto supratimo.

kas, idant išspręstų savojo darbo uždavinį, turi taip vieną šalia kitos sudėlioti tikrenybes, kad jos sąmonėje įgytų tokį judėjimą tarsi judėtų pačioje tikrovėje.

Šiuo požiūriu istorija yra artima gyvenimo vyksmui. Ji tarnauja ne tik pavieniais sektiniais ar vengtiniais pavyzdžiais, kurie dažnai klaidina ir retai pamoko. Jos tikra ir neįkainojama nauda labiau pasiekama per formą, priklausančią nuo tikrenybių, negu per ją pačią, per išgryninimą ir suteikimą prasmės tikrovės svarstymams, taip vengiant, kad jis nenuklystų į grynųjų idėjų sferą ir netaptų jų valdomas šiame siaurame vidurio kelyje, tačiau išsaugotų dabartišką sąmonę, nes nėra jokio kito sėkmingo įsiveržimo į tikrenybių srautą kaip tik kiekvieną kartą skaidriu žvilgsniu vyraujančių idėjų kryptyje atpažinti tai, kas tikra, ir tam suteikti tvirtą prasmę.

Šis vidinis vyksmas visada turi įgalinti rasti istoriją, tai, kas sykiu galėtų būti jos dalykas – ar ji būtų pasakojama kaip sąryšingas tikrenybių audinys, ar kaip individualus esinys. Savo vardo vertas istorikas kiekvieną tikrenybę privalo vaizduoti kaip visumos dalį arba – o tai yra tas pat – kiekvienoje tikrenybėje vaizduoti istorijos apskritai formą⁶.

Tai veda link tikslesnio iš jo reikalaujamo vaizdavimo sampratos išplėtojimo. Prieš jį veriasi iš pažiūros sumišęs tikrenybių audinys, kuriame esama tik chronologinių ir geografinių skirčių. Jis privalo skirti tai, kas būtina, nuo to, kas atsitiktina⁷, atskleisti vidinę pasekmę, parodyti iš tikrųjų veikiančias jėgas, idant savo vaizdavimui suteiktų pavidalą, kuriame neglūdėtų išsigalvota ar perteklinė filosofinė vertė arba poetinis dirginimas, tačiau jo pirminis ir esminis reikalavimas, jo tiesa ir tikrumas. Kadangi tikrenybės arba pažįstamos tik pusiau, arba yra iškraipomos, kai liekama prie jų paviršinės apraiškos; savo ruožtu paprastas stebėtojas į jas primaišo akimirų, klaidų ir netikrumų. Visa tai nuvežama tik autentišku pavidalu, kuris atsiskleidžia tik iš prigimties sėkmingam ir studijų bei praktikos užaštrintam istorijos tyrinėtojo žvilgsniui. Tad kaip jis turi pradėti, kad šiame darbe turėtų pasisiekimą?

Istorinis – kaip ir meninis – vaizdavimas yra gamtos mėgdžiojimas. Abiejų pagrindas yra tikro pavidalo pažinimas, atskleidimas to, kas būtina, išskyrimas to, kas atsitiktina. Todėl neturėtume apgailestauti, kai taikome paprasčiau atpažįstamą menininko veikimo metodą didesnių abejonių keliančiame istoriko darbo procese.

Fizinio pavidalo mėgdžiojimas gali įvykti dvejopu būdu: per tiesioginę išorinių bruožų imitaciją taip tiksliai, kaip tik geba akys ir rankos, arba atvirkščiai, per ankstesnį studijavimą būdo, kaip iš visumos sampratos ir formos kyla išoriniai bruožai, per jų santykių abstrahavimą, per darbą, remiantis kuriuo, iš pradžių pavidalas pažįstamas visiškai kitaip negu jį suvokia nemeniškas žvilgsnis, tada vaizduotės jėga naujai gimsta tokiu būdu, kad jis šalia tiesioginės atitikties gamtai savyje turi dar ir kitą, aukštesniąją tiesą.

⁶ Čia Humboldtas trumpai išskleidžia vieną pamatinių moderniosios hermeneutikos principų – dalies ir visumos ryšį, dialogiškumą, jų abipusiškumo būtinybę siekiant bet kokio supratimo. Nors Humboldtas greičiausiai buvo pirmasis, aiškiai suformulavęs tokį teorinį būtent istorinio tyrimo principą, tačiau ne jis buvo moderniosios hermeneutikos, kaip interpretacijos ir supratimo teorijos, pagrindėjas ir plėtotojas. Tai buvo jo amžininkas Friedrichas Schleiermacheris, su kuriuo jam teko ne kartą susidurti. Šis siekis suprasti kaip vienas aukščiausių istoriko priesakų ir iš jo kylančios problemos intensyviau plėtojamos vėlesniuose teksto puslapiuose.

⁷ Tai vienas iš aristoteliškosios ontologijos sampratos dėmenų, pagal kurį skiriama esminė, taigi būtina ir nekintanti daikto ar reiškinio savybė (substancija) nuo atsitiktinės ir kintančios (akcidentinės).

Kadangi didžiausias meno kūrinio pranašumas – tikrovėje užslėptos vidinės pavidalų tiesos atskleidimas. Abu tik ką minėti keliai visais laikais ir visuose žanruose yra prasto ir tikro meno kriterijai. Esama dviejų laiko ir erdvės požiūriu labai toli viena nuo kitos nutolusių tautų – egiptiečių ir meksikiečių⁸, – kurios mums abi reiškia kultūros ištakas ir kuriose šis skirtumas išskirtinai akivaizdus. Visiškai pagrįstai buvo parodyta daugybė jų panašumų, abi turėjo įveikti sudėtingų viso meno kliūčių, kad atvaizdas būtų pradėtas naudoti kaip rašto ženklas ir antrųjų piešiniuose aptinkamas ne vienas teisingas pavidalo vaizdas, kai net nereikšmingiausiuose pirmųjų hieroglifuose esama stiliaus<...>. Visa tai labai natūralu. Meksikietiškuose piešiniuose vargiai esama vidinės formos pajautimo pėdsako ar fizinės sąrangos pažinimo, viskas kyla iš išorinio pavidalo pamėgdžiojimo. Vis dėlto galiausiai toks bandymas sekti išorinius netobulo meno bruožus turi baigtis nesėkme ir tada vesti į iškraipymą, nes juk santykio ir simetrijos paieškos kartu kyla ir iš rankų bei įrankių nerangumo.

Kai norima iš vidaus suprasti pavidalo bruožus, būtina sugrįžti prie formos apskritai ir organizmo esmės, taigi prie matematikos ir gamtomyros. Jos suteikia sampratą, pačią pavidalo idėją. Prie abiejų turi prisijungti trečiasis, rišantysis dėmuo – sielos, dvasinio gyvenimo išraiška. Tačiau grynoji forma, tai, kaip ji reiškiasi dalių simetrijoje ir santykių pusiausvyroje, yra esmingiausia ir ankstyviausia, nes dar gyva ir jauna dvasia yra labiau traukiama grynojo mokslo ir geba greičiau jį pralaužti negu visokeriopo pasirengimo reikalaujanti patirtis. Tai akivaizdu egiptietiškoje ir graikiškoje skulptūroje. Pirmiausia iš visų sklinda tvirtumo nevengiančios formos grynumas ir griežtumas, apskritimų ir pusapskritimų taisyklingumas, kampų aštrumas, linijų apibrėžtumas. Tik ant šio tvirto pagrindo stovi kiti išoriniai bruožai. Ten, kur dar trūksta tikslesnio fizinės formos pažinimo, tai jau akivaizdžiai egzistuoja, ir kai menininkas jau tapo ir jos meistru, kai suprato, kaip suteikti tekantį grakštumą ir kaip įkvėpti dievišką išraišką, jis niekada nebūtų pastebėjęs, kad jį tai galėtų erzinti, jei dėl to nebūtų susirūpinęs. Tai, kas būtina, jam liko svarbiausia ir aukščiausia.

Todėl visa gyvenimo įvairovė ir grožis menininkui nepadeda, jei jo vaizduotės vienvėje priešais jas neiškyla žavinga meilė grynajai formai. Todėl tampa suprantama, kaip menas atsirado tokioje tautoje, kurios gyvenimas tikrai nebuvo nei žaviausias, nei įdomiausias ir vargiai išsiskyrė grožiu, kurios gilus mąstymas anksti palinko į matematiką ir mechaniką, kuri išvystė skonį dideliems, labai paprastiems, tačiau griežtai taisykliniams statiniams, kuri kartu šią santykių architektoniką perkėlė į žmoniškųjų pavidalų pamėgdžiojimą ir kuriai jos kietoji medžiaga pavertė abejotinu bet kokį linijos elementą. Graiko padėtis visais atžvilgiais buvo kitokia. Žavingas grožis, itin gyvybingas, kai kada net netvarkingas gyvenimas, įvairiopa ir prabangi jį supusi mitologija ir jo kaltas suvaldė plastiškąjį marmurą – kaip ir ankstesniais laikais medieną – lengvai suteikdamas bet kokį pavidalą. Tuo labiau reikia žavėtis jo meno supratimo gyliu ir rimtumu, kad jis, nepaisant visų šių paviršinio žavesio vilionių, tik dar nuodugnesniu fizinės sąrangos pažinimu egiptietiškojį griežtumą pakėlė į kitą lygį.

⁸ Be abejonės, čia turimos omenyje ikikolumbinės Centrinės Amerikos erdvėje gyvenusios tautos ir kultūros. Už tai, kad šis tolimas ir tuo metu dar menkai pažįstamas žmonijos kultūros fragmentas atsidūrė jo akiplojyje, Wilhelmas turėjo būti dėkingas ne mažiau garsiam savo broliui, gamtamokslininkui ir keliautojui Aleksandriui.

Gali pasirodyti keista, kai meno pagrindu išimtinai padaromas ne gyvenimo turtinumas, tačiau matematinio požiūrio sausumas. Tačiau dėl to tai netampa mažesne tiesa ir menininkui neprireiktų įkvepiančios genijaus jėgos, jei jam nebūtų lemta giluminį griežtai valdomų idėjų rimtumą paversti laisvo žaismo išraiška. Tačiau kartu paprastame matematinių tiesų apie amžinus erdvės ir laiko santykius požiūryje esama įdomaus žavesio, dabar jie gali reikštis garsais, skaičiais ar linijomis. Jų svarstymai savimi pačiais suteikia amžinai naują pasitenkinimą, atrandant visada naujus santykius ir visada visiškai išsisprendžiančius uždavinius. Tik pernelyg ankstyvas ir perteklinis šių tiesų taikymas mummyse slopina grynojo mokslo formos grožiui prasmę.

Taigi menininko atliekamas mėgdžiojimas kyla iš idėjų ir tik per jas pasirodo jam pavidalo tiesa. Tas pat turi vykti – kadangi abiem atvejais gamta yra tai, kas pamėgdžiojama, – ir istorijos plotmėje ir tik kyla klausimas, ar esama – ir kokių – idėjų, gebančių vesti istoriką?

Tačiau čia tolesnis judėjimas į priekį reikalauja didelio atsargumo, idant jau paprastas idėjų paminėjimas nepažeistų istorinio tikrumo grynumo. Kadangi, nepaisant to, kad tiek menininkas, tiek istorikas abu yra vaizduojantys ir mėgdžiojantys, vis dėlto jų tikslas yra visiškai skirtingas. Pirmasis tik nužvelgia trumpalaikį tikrovės reiškinį, prie jo tik prisiliečia, kad atsitrauktų nuo visos tikrovės; antrasis tiesiog jos ieško ir turi į ją įsigilinti. Vien dėl to ir todėl, kad negali pasitenkinti tik paskirais išoriniais individualių esinių sąryšiais, tačiau turi pasiekti šerdį, iš kurios gali būti suprastas tikras susipynimas, taip jis, ieškodamas tikrybės tiesos, privalo žengti panašiu keliu, kaip ir menininkas, ieškodamas pavidalo tiesos. Istorijos įvykiai daug rečiau negu juslinio pasaulio reiškiniai esti paviršiuje taip, kad būtų galima juos tiesiog skaityti, jų supratimas tėra sutelktas darinyš jų savitumo ir prasmės, kurią suteikia stebėtojas, ir, kaip mene taip pat ir jų atveju, negalima visa ko paaiškinti remiantis paprastomis proto operacijomis, logiškai išvesti vieno iš kito ir išskaidyti į sąvokas; žmogus suvokia tai, kas teisinga, subtilu ir paslėpta, tik todėl, kad dvasia yra teisingai sustyguota, kad visa tai suvoktų. Istorikas taip pat kaip ir dailininkas pateikia tik iškreiptą vaizdą, kai pavienės tikrybės aplinkybės paprasčiausiai atvaizduoja taip, tarsi jos pasirodytų kaip einančios viena paskui kitą, kai sau nepateikia griežtos ataskaitos apie jų vidinius sąryšius, kai neįžvelgia veikiančiųjų jėgų, kai neatpažįsta krypties, kurią jos kaip tik įgyja konkrečią akimirką, kai netiria ir vienu, ir kitų ryšio su vienalaikė būkle ir įvykusiais pokyčiais. Tačiau, kad tai sugebėtų, apskritai jis privalo būti gerai susipažinęs su šių jėgų savitumu, veikimu ir abipuse priklausomybe taip, kaip visapusiškas supratimas to, kas ypatinga, kaip šio suvokimo sąlygą visada implikuoja pažinimą to, kas bendra. Šia prasme to, kas įvyko, supratimas turi būti vedamas idėjų.

Savaime suprantama, kad šios idėjos kyla iš pačių tikrybės gausos arba, tiksliau tariant, per jų pačių, išsirutuliojančių iš dvasios, svarstymą, pagrįstą tikru istoriniu pojūčiu, tačiau jos neturi būti paskolintos istorijai kaip svetimas papildinys – tai būtų klaida, kuriai lengvai pasiduoda vadinamoji filosofinė istorija. Apskritai istoriniam tikrumui didesnę pavojų kelia filosofinis, bet ne poetinis nagrinėjimas, nes pastarasis bent jau yra įpratęs medžiagai suteikti laisvę. Filosofija tikrybės primeta tikslą, paiešką galutinių priežasčių,

kurias būtų galima išvesti iš žmogaus ir pačios gamtos esmės, o tai drumsčia ir falsifikuoja bet kokią atvirą savito jėgų vyksmo vaizdą⁹. Todėl teleologinė istorija niekada nepasiekia gyvos pasaulio likimo tiesos, nes individas savo viršūnę visada turi surasti savo trumpalaikės būties tėkmėje ir todėl, iš tiesų, ji galutinio įvykių tikslo negali įskiepyti į tai, kas gyva, tačiau, tam tikra prasme, jo ieško negyvoje sistemoje ir idealioje visumos sampratoje: ar tai būtų visuotiniu tampantis žemės apgyvendinimas ir pasaulinė populiacija, auganti tautų kultūra, vis glaudesnis visų ryšys, galutinis pilietinės visuomenės išsipildymo įgyvendinimas ar kokia nors panašaus pobūdžio idėja. Tiesa, nuo viso to betarpiškai priklauso individo veikla ir laimė, ką kiekviena kartą gauna kaip visų ankstesniųjų pasiekimą, nėra įrodymas ir net ne visada yra lygu kūrybiškai jos jėgos medžiagai. Kadangi, jei dvasia nepučia naujos gyvybės tam, kas kartu yra dvasios ir mąstysenos vaisiai, – mokslas, menas, moraliniai institutai – tuomet jie praranda tai, kas dvasiška, ir tampa materija. Visuose šiuose dalykuose glūdi esmė minties, kuri tik tada gali išlikti, jei yra mąstoma.

Taigi istorikas turi atsigręžti į veikiančiąsias ir kuriančiąsias jėgas. Čia jis lieka savoje srityje. Tai, ką jis, savo sąmonėje paženklintas labirintiškai susipynusių pasaulio istorijos tikrenybių svarstymų, gali padaryti, kad s u t e i k t ų jiems formą, tik kurioje pasirodo autentiškas sąryšingumas, yra šią formą n u t r a u k t i nuo jų pačių. Čia iš pažiūros esantis prieštaravimas išnyksta ėmusis gilesnio nagrinėjimo. Kiekvienas dalyko suvokimas kaip savo galimybės sąlygą jau suvokiančiajame numato analogiją to, kas vėliau iš tikrųjų suvokiama, – ankstesnį, pirmąjį subjekto ir objekto atitikimą¹⁰. Suvokimas jokių būdu nėra paprastas vieno dalyko išvystymas iš pirmesniojo, kaip ir nėra tik išvados padarymas iš paskesniojo, tačiau abu tuo pačiu metu. Kadangi kiekvieną kartą tai, kas anksčiau buvo bendra, taikoma tam, kas naujai ypatinga. Kai dvi esybės skiria visiška praraja ir nesama jokio savitarpio supratimą galinčio kurti tilto tarp vienos ir kitos, idant rastųsi supratimas, būtina jau turėti kitos prasmės supratimą. Istorijoje šis išankstinis suvokimo pagrindas yra labai aiškus, nes visa, kas yra veiksminga pasaulio istorijoje, juda ir žmogaus viduje¹¹. Todėl kuo giliau tautos sąmonė jaučia visa tai, kas žmogiška, kuo švelniau, visapusiškiau ir gryniau ją visa tai paliečia, tuo ji pasižymi didesniais gebėjimais, kad turėtų istoriką tikrąja to žodžio prasme. Taip pasiruošusiam būtina tikrinanti praktika, kuri tai, kas dalyke buvo intuityviai nujausta iš anksto, išbando pasakodama iki tol, kol iš šios pasikartojančios sąveikos kartu su aiškumu gimsta tikrumas.

⁹ Kritikuojamas tuo metu paplitęs istoriosofinis polinkis istorijoje ieškoti imanentinio tikslingumo.

¹⁰ Čia užčiuopiamas tiriančiojo subjekto ir tiriamojo objekto santykis ir abipusė priklausomybė. Žmogus kuria istoriją, tampa jos tyrinėtoju ir pats kuria praeities įvykių reprezentaciją dabartyje. Šį trumpą Humboldto pasąžą Jörn Rūsenas interpretuoja tokiu būdu: *[i]storiniame pažinime istorijos vyksmas įgauna refleksyvią formą. Taip šioje formoje pats istorinis pažinimas tampa pažįstamo vyksmo veiksmu* (Jörn Rūsen, *Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft*, Köln: Böhlau Verlag, 2013, S. 133).

¹¹ *Pasaulio istorija (Weltgeschichte)* – dar vienas Apšvietos epochos atgarsis. XIX a. vystantis šaltinių kritikai ir vykstant vis didesnei istorijos mokslo specializacijai, pasaulio istorija buvo diskredituota kaip spekuliatyvi pretenzija atrasti bendrus istorinės raidos principus. Šis žanras ypač suklestėjo XVIII a. paskutinio ketvirčio vokiečiakalbėje erdvėje, o būtent Göttingeno universitete. Šiuo laiku čia dirbo istorikai Johannas Christophas Gattereris ir Augustas Ludwigas von Schlözeris – abu pasaulio istorijos apologetai ir kažkuria prasme net teoretikai. Jiems pasaulio istorija nebuvo kažkokia banali faktų sanaka, bet esminių įvykių ir fundamentalių perversmų Žemės ir žmonijos raidoje bei jų abipusiam sąryšingume tyrimas ir apmąstymas. Beje, 1788 m. pas antrąjį iš jų Humboldtas klausėsi pasaulio istorijos paskaitų.

Tokiu būdu istorikas, tirdamas kuriančiąsias pasaulio istorijos jėgas, apmeta bendrą visų tikrenybių sąryšingumo formos vaizdą ir šioje plotmėje glūdi idėjos, apie kurias kalbėta pirmiau. Jos nėra įdiegtos į istoriją, tačiau pačios sudaro jos esmę. Kadangi kiekviena mirusi ar gyva jėga veikia pagal savo prigimties dėsnius ir visa, kas įvyksta, paklūsta neišskiriamam erdvės ir laiko sąryšiui.

Jame istorija reiškiasi tiek kaip įvairiai ir gyvai judanti priešais mūsų žvilgsnį, tiek kaip negyvas, nekintančiais dėsniais sekantis ir mechaninių jėgų sukamas laikrodžio mechanizmas. Kadangi viena tikrenybė prišaukia kitą, kiekvienos įtakos mastą ir savitumą lemia jos priežastis ir net laisvai besiskleidžianti žmogaus valia savo apibrėžtį įgauna aplinkybėmis, kurios nekintamai buvo paklotos seniai prieš jo gimimą, prieš tautos, kuriai jis priklauso, tapsmą. Atrodo, kad ne dėl savęs pačios, bet dėl daugybės tarpinių grandžių pažinimo stokos neįmanoma, remiantis kiekviena paskira akimirka, įvertinti visos praeities ir pačios ateities eigos. Jau seniai žinoma, kadėjimas tik šiuo keliu tiesiogiai vestų tolyn nuo tikrai kuriančiųjų jėgų supratimo, kad kiekviename veikime, kuriame vyksta gyva žaismė, būtent esminis elementas išvengia bet kokio įvertinimo ir kad kiekvienas tariamai mechaniškas nustatymas vis dėlto paklūsta pirmapradiškai laisvai veikiantiems netikėtiems impulsams.

Šalia mechaninio vienos tikrenybės, remiantis kita, nustatymo, reikia labiau žvelgti į savybingą jėgų esmę ir čia esti pirmoji jų fizinio veikimo pakopa. Visos gyvos jėgos, žmogus ir augalai, valstybės ir individas, žmonių giminė ir pavienės tautos – visa tai dvasios produktai, visi kaip vienas besiremiantys tam tikra nepaliaujamo veikimo tąsa lygiai taip pat, kaip ir literatūra, menas, papročiai ir išorinė pilietinės visuomenės forma – turi jiems bendrus savitumus, vystymąsi ir dėsnius. Tai vyksta tokiu būdu, kad laipsniškas pasiekimas viršūnės ir palaipsnis leidimasis nuo jos sąlygoja perėjimą nuo tam tikrų tobulumų į neabejotinas transformacijas ir t. t. Čia neabejotinai slypi daugybė istorinių pavyzdžių, vis dėlto dėl jų netaps matomas pats kuriantysis principas, bet tik atpažinta forma, kuriai privaloma paklusti, jei joje nesama pakilau ir įkvepiančio elemento.

Dar sudėtingiau savo vyksme įvertinti pažiniams dėsniams mažiau paklūstančias ir tik tam tikromis analogijomis apčiuopiamas, įvairiopa viena į kitą žmogiškuose gebėjimuose, pajūčiuose, polinkiuose ir aistrose įsismelkusias psichologines jėgas. Kaip artimiausios varomosios veiksmų jėgos ir iš jų išsirutuliojančių įvykių betarpiškiausios priežastys, jos ypač domina istoriką ir dažniausiai tikrenybės aiškinamos pasitelkus jas. Tačiau būtent toks požiūris reikalauja didelio atsargumo. Jis yra mažiausiai susijęs su pasaulio istorija, pasaulio istorijos tragediją sumenkina iki kasdienio gyvenimo dramos, pernelyg lengvai susivilioja pavienę tikrenybę išplėsti iš visumos sąryšingumo ir vietoj pasaulio likimo iškelia smulkmenišką, asmeninių motyvų vedamą elgesį. Iš šio požiūrio išsirutuliojanti strategija viską perkelia į individą ir, nepaisant to, savo vienovėje ir gylyje, savo tikroje esmėje individas lieka nepažintas. Kadangi jo negalima taip išskaidyti, analizuoti ir apie jį spręsti vadovaujantis patirtimis, kurios, paėmus jas iš daugybės, turėtų tikti daugybei. Jo savybinga jėga persmelkia visus žmogiškus pojūčius ir aistras bei visuose palieka jų įspaudą ir jų bruožus.

Pagal šiuos tris čia įvardytus požiūrius galima būtų bandyti klasifikuoti istorikus, tačiau tikrai genealios charakteristikos neatitiktų ne tik nė vienas iš jų, bet ir visi kartu. Kadangi patys šie požiūriai neišsemia tikrenybių sąryšingumo priežasčių ir pamatinė idėja, kurios vienos pagrindu būtų įmanomas jų supratimas pilnutinėje jų tiesoje, neglūdi jų plotmėje. Jie apima tik reguliariai save vis atkuriančioje tvarkoje įžvelgiamus negyvos, gyvybingos ir dvasinės prigimties reiškinius, tačiau jokio laisvo ir savarankiško pirmapradės jėgos impulso; todėl kartu tokie reiškiniai teikia tik ataskaitą apie reguliarias, pagal atpažįstamą dėsnį ar užtikrintą patirtį vis pasikartojančias raidas; tačiau tai, kas atsiranda tarsi stebuklas – galbūt lydimas mechaniskų, fiziologinių ir psichologinių aiškinimų, tačiau, iš tikrųjų, nesileidžiantis išvedamas nė iš vieno iš jų – toje plotmėje lieka ne tik kad nepaaiškintas, bet ir neatpažintas.

Visada galima pradėti nuo to, kad reiškinių sritį galima suvokti tik esant anapus jų pačių ir apgalvotas pasitraukimas yra toks pat nepavojingas, kaip ir neabejotina klaida yra akiai joje užsidaryti. Pasaulio istorija yra nesuprantama be pasaulio vyksmo principų (*Weltregierung*) suvokimo¹².

Laikymasis tokio požiūrio kartu suteikia reikšmingą pranašumą – tikrenybių suvokimą vertinti ne kaip baigtinį, pagrįstą tais pačiais iš gamtos srities perimtais aiškinimais. Tačiau, žinoma, tokiu būdu istorikui vargiai bus palengvinta paskutinė, sunkiausia ir svarbiausia jo kelio atkarpa. Nes jam neįteikiamas joks organonas, idant tiesiogiai tirtų pasaulio vyksmo planus, ir kiekvienas toks bandymas, kaip galutinių priežasčių paieškos, tik vestų klystkeliais. Tik anapus gamtos vystymosi esanti tikrenybių stichija vis dėlto pasirodo per jas pačias, kurios, nors pačios ir nėra reiškinio dalykai, tačiau jais remiasi ir per juos yra pažįstamos kaip nekūniškos esybės. Vis dėlto jos niekada nesuvočiamos, jei, neatsitraukus nuo reiškinių srities, dvasioje nepereinama į tą sritį, iš kurios jos kyla. Vadinas, su jų tyrimu yra susijusi galutinė istoriko uždavinio sprendinio sąlyga.

Kuriančiųjų jėgų istorijoje skaičius neapsiriboja tiesiogiai pasirodančiomis tikrenybėmis. Kai istorikas ištyrinėjo visas pavienes ir jų tarpusavio sąsajose tikrenybes – dirvos struktūrą ir jos kaitą, klimato pokyčius, tautų dvasios gebėjimus ir mąstyseną, jų pavienius savitumus, mokslo ir meno įtaką, giliai besiskverbiantis ir plačiai sklindančias pilietines institucijas – vis dar lieka galingai veikiantis, tiesiogiai nepasirodantis, tačiau pats toms jėgoms postūmį ir kryptį suteikiantis principas, o būtent idėjos, kurios savo prigimtimi glūdi anapus baigtinumo plotmės, tačiau viešpatauja ir valdo pasaulio istoriją visose jos srityse.

Neturėtų kilti abejonės dėl to, kad pasirodo tokios idėjos, kad tam tikri reiškiniai nėra paaiškinami paprastu, pagal gamtos dėsnius besirutuliojančiu vyksmu, kad dėl savo būties jie skolingi tik savajai atmosferai, kaip ir nereikėtų abejojti dėl to, kad kartu esama momento, kai istorikas, idant pažintų tikrąjį tikrenybių pavidalą, turi pažvelgti į anapus jų esančią sritį.

¹² Nors šioje mintyje esama tam tikro teologinio krūvio, vis dėlto reikėtų manyti, kad Humboldtas omenyje turi kiek žemiškesnius – nors ir nežemiškai skambančius – dalykus, o būtent *idėjas* ir jų vystymosi logiką. Juk, jei idėjos Humboldtui yra viso istorinio vyksmo varomosios jėgos, tada gebėjimas jas paaiškinti įgalina suprasti pasaulio istoriją.

Tačiau idėja reiškiasi dvejopai. Pirma, kaip kryptis, kuri pradžioje yra nepastebima, bet ilgainiui virsta matoma ir galiausiai neįveikiama, skirtingose vietose ir įvairiomis aplinkybėmis apimanti daugybę dalykų. Antra, kaip varomoji jėga, kuri savo apimtimi ir dydžiu negali būti kildinama iš ją lydinčių aplinkybių.

Pirmųjų pavyzdžių galima rasti be vargo, be to, būtų sunku jų nepastebėti bet kurioje epochoje. Vis dėlto labai tikėtina, kad dar į daugybę tikrenybių, kurios dabar labiau aiškinamos materialinėmis ir mechaninėmis kategorijomis, turėtų būti žiūrima iš šios perspektyvos.

Varomųjų jėgų ir reiškinių, kurių aiškinime juos supančios aplinkybės nėra pakankamos, pavyzdžiai yra pirmiau minėtas meno grynąja jo forma proveržis Egipte ir, galbūt, dar labiau netikėtas laisvo ir vis dėlto ir vėl abipusiškai kontroliuojamo individualumo vystymasis Graikijoje, kai tuo pačiu metu kalba, poezija ir menas pasiekė savo tobulumą, į kurį laipsniškai atvedusius kelius bandoma bergždžiai atsekti. Man visada atrodė, kad graikiškojo ugdymo įstabumas ir esminis jo raktas yra tai, kad graikai visus didelius dalykus, kuriuos perėmė iš į kastas padalintų tautų, perkeitė ir todėl liko laisvi nuo šios prievartos, tačiau visada išsaugojo analogiją. Jie tik įveikė griežtą tokios visuomenės sampratą ir sukūrė mąstymo mokyklą bei laisvą bendruomenę, o per daugeriopą pirmąją nacionalinės dvasios susiskaldymą – į gentis, tautas ir pavienius miestus – koks tik tautoje galėjo būti ir per vėl išskylančią ryšį individualumo įvairovę¹³ pavertė aktyviu bendradarbiavimu. Dėl to Graikija sukūrė nei prieš, nei kada nors po to egzistavusią tautinio individualumo idėją ir kaip individualume glūdi visos būties paslaptis, taip laisvės laipsniu ir jos sąveikos savitumu yra pagrįsta visa pasaulinė žmonijos istorijos pažanga¹⁴.

Tiesa, kartu idėja gali pasirodyti tik sąsajoje su gamta ir dėl to tuose reiškiniuose – pereinant nuo neidealumo prie idealybės – galima nurodyti juos įgalinančių priežasčių kiekį ir pagrįstai numanyti milžiniškas mūsų žinojimo spragas. Tačiau dėl to ne mažesnę nuostabą kelia ir pirmosios krypties užčiuopimas, pirmosios žiežirbos išsižiebigimas. Be jų negali reikštis jokios įgalinančios aplinkybės, jokia praktika, jokia laipsniška per šimtmečius į tikslą vedanti pažanga. Idėja gali atsiverti tik dvasiškai individualiai jėgai, tačiau tai, kad daigas, kurį ji joje pasodina, vystosi sava eiga ir kad ši eiga lieka tokia pati, kai ji pereina į kitą individą, kad iš jo išaugantis augalas savąjį žiedą ir brandą įgauna per save patį, o paskui nuvysta ir sunyksta taip, kaip įprastai aplinkybės ir individai geba patys save formuoti, liudija egzistuojančią savarankišką prigimtį idėjos, kuri užbaigia šią vidinę reiškinio tėkmę. Šiuo būdu visomis skirtingomis būties ir dvasinės kūrybos formomis tikrove virsta pavidalai, kuriuose atsispindi tam tikra begalybės pusė ir kurių įsiveržimas į gyvenimą įgalina naujų reiškinių atsiradimą.

¹³ Individualumo viršūnė ir žmogaus dvasios aukščiausia pilnatvė, Humboldto požiūriu, buvo pasiekta antikinėje Graikijoje. Savo ruožtu įvairovė (graikų poliai ir skirtinga jų sąranga) yra individualumo manifestacija. Atkreiptinas dėmesys, kad Humboldto individualumo ir istorinių individų samprata – kitaip negu Hegelio – spinduliuoja *demokratiškumą*. Visi istoriniai individai kuria pasaulio istorijos sąryšingumą.

¹⁴ Humboldto supratimu, laisvė įgalino ne tik gyvenimo situacijų įvairovę, bet ir buvo būtina sąlyga žmogaus individualumo ugdymui. Savo ruožtu individualumas – bet kokio dalyko matas.

Daiktiškame pasaulyje – kadangi tiriant dvasios pasaulį visada lieka saugus kelias sekti jo analogija – negalima tikėtis reikšmingų naujų pavidalų atsiradimo. Tvarkos skirtybės kartą jau atrado savo stabilias formas ir nors šios skirtybės jos viduje niekada neišsėms fizinio individualumo, vis dėlto vargu bau šie subtilūs niuansai bus tiesiogiai matomi jų poveikyje dvasios tapsmui. Daiktiškas pasaulis sukuriamas erdvėje vienu ypu arba bent jau greičiau atranda savo ramybės momentą¹⁵, kuriame sukūrimas paskęsta monotoniškame savęs reprodukovime, o dvasinis pasaulis randasi laike laipsniškai. Tačiau daug artimesnis negu pavidalas ir daiktiškoji sąranga dvasiniam pasauliui yra fizinis gyvenimas ir abiejų dėsnių vienas kitame greičiau būna pritaikomi. Mažiau tai matoma normalios jėgos būklėje, nors labai tikėtina, kad ir joje vyksta santykių ir kryptių pokyčiai, einantys paskui užslėptas priežastis ir epochiniu mastu vis kitaip darantys įtaką fiziniui gyvenimui. Tačiau anomalioje gyvenimo būklėje, ligų formose, neabejotinai esama analogiškų kryptių, kurios staiga ar laipsniškai atsiradamos be paaiškinamų priežasčių, atrodo, veikia pagal savus dėsnius ir byloja apie užslėptą daiktų sąryšingumą. Tai patvirtina daugybė stebėjimų, net jei galbūt tik vėliau bus nuspręsta juos paversti istorine medžiaga.

Kiekvienas žmogiškas individualumas yra reiškinyje įsišaknijusi idėja ir kai kuriuose jų ji taip spindinčiai švyti, kad, atrodo, ji tik tam persiėmė individualumo forma, kad per ją pasirodytų pati. Kai išvystoma žmogiška veikla, pašalinus visas ją lemiančias priežastis joje lieka kažkas pirmapradiško, to, kas, užuot uždušintas tų įtakų, greičiau jas performuoja ir tame pačiame elemente glūdi nepaliaujamai aktyvus siekis savo vidinei ypatingai prigimčiai suteikti išorinę egzistenciją. Ne kaip kitaip yra su tautų individualumu ir daugelyje istorijos atkarpų tai geriau matoma jose nei pavieniuose individuose, nes konkrečiose epochose ir konkrečiomis aplinkybėmis žmogus vystosi tarsi bandos principu. Todėl poreikio, aistros ir tariamo atsitiktinumo vedamų tautų tikrenybių centre toliau veikia galingesnis už bet kokį elementą dvasinis individualumo principas; jis bando jame esančiai idėjai suteikti erdvės ir jam tai pavyksta taip, kaip gležniausiam augalui savo fiziniu augimu pavyksta pralaužti savo akmeninį indą, besipriešinusį šimtmečių spaudimui. Šalia krypties, kurią tautos ir atskiri individai savo darbais suteikia žmonių giminei, po savęs jie palieka dvasinio individualumo formas, kurios yra ilgalaikiškesnės ir veiksmingesnės negu tikrenybės ir įvykiai.

Tačiau kartu egzistuoja idealios formos, kurios pačios nebūdamos žmogišku individualumu, remiasi juo tik netiesiogiai. Tokioms priklauso kalbos¹⁶. Kadangi nepaisant to, kad kiekvienoje jų atsispindi tautos dvasia, kartu kiekviena turi ankstesnę, labiau nepriklausomą pamatą ir savąją esmę bei savo vidinį sąryšingumą, kurie yra tokie galingi ir lemiami, kad jų savarankiškumas išvysto didesnę įtaką negu ją patiria ir kiekviena reikšminga kalba reiškiasi tarsi ypatinga idėjų kūrybos ir perdavimo forma.

Dar grynesniu ir svaresniu būdu amžinos pirmapradės idėjos išsikovoja visą pamąstomą būtį ir reikšmę, grožį visais daiktiškais ir dvasiniais pavidalais, tiesą nekintamame

¹⁵ Kai pirmą kartą buvo publikuotas šis tekstas, Charlesui Darwinui buvo trylika metų.

¹⁶ Kalbos čia atsiranda ne tiek dėl Johanno Gottfriedo von Herderio – kuris čia, be abejonės, juntamas – kiek dėl to, kad ir jos gali būti suvokiamos kaip dvasios raiškos rezultatas. Be to, Humboldtas visą gyvenimą paskyrė kalbos ir įvairių kalbų tyrinėjimams. Juk kalba – gryniausia individualumo išraiška!

kiekvienos jėgos veikime pagal joje tūnantį dėsni, teisę nepermaldauijamame, save amžinai nukreipiančių ir teisiančių tikrenybių vyksme¹⁷.

Kadangi žmogaus žvilgsnis tiesiogiai neapriėpa pasaulio vyksmo planų, tačiau juos gali nujausti per idėjas, per kurias jie reiškiasi, jam visa istorija yra tik vienos idėjos tapsmas tikrove, o idėjoje tuo pačiu metu glūdi jėga ir tikslas; taigi – kai tiesiog įsigilinama į kuriančiųjų jėgų stebėjimą – pasiekiamas teisingesnis kelias link galutinių priežasčių, kuriomis dvasia natūraliai seka. Istorijos tikslas gali būti tik žmonijos reiškiamos idėjos virsmas tikrove, įgyvendinamas visomis kryptimis ir visais pavidalais, kuriais baigtinė forma geba susisieti su idėja, ir tikrenybių tėkmė gali nutrūkti tik tada, kai abidvi daugiau nebepajėgia viena į kitą prasiskverbti.

Taigi tokiu būdu pasiekę tą momentą, kai atrandame idėjas, kurios turi vesti istoriką, dabar galime grįžti prie pirmiau atlikto jo ir menininko palyginimo. Tai, kas pastarajam – gamtos pažinimas, fizinės sąrangos studijavimas, pirmajam – gyvenime aktyviai ir kenčiančiai besireiškiančių jėgų tyrinėjimas; tai, kas pastarajam – santykis, simetrija ir grynosios formos samprata, pirmajam – pasaulio tikrenybių sąryšingume ramiai ir plačiai besivystančios, bet ne joms priklausančios idėjos. Istoriko darbas jo galutinėje ir paprasčiausioje atomazgoje yra idėjos siekio tikrovėje išsikovoti savąją būtį vaizdavimas. Kadangi ji ne visada pavyksta iš pirmo karto, neretai kartu ji išvirsta į negebėjimą skaidriai suvaldyti prieštarinę medžiagą.

Šio tyrimo eiga turi siekti laikytis dviejų dalykų: visame kame, kas vyksta, viešpatauja tiesiogiai nematoma idėja, tačiau ši idėja gali būti pažinta tik per pačias tikrenybes. Todėl istorikui neleistina visa ko ieškant tik materialinėje medžiagoje iš savo vaizdavimo pašalinti jos viešpatavimo; jis privalo bent jau palikti atvirą erdvę jos veikimui; be to, eidamas toliau, jis turi išlaikyti savo protą jai imlų ir guvų, kad ją intuityviai nujaustų ir atpažintų; tačiau pirmiausia jis privalo saugotis tokių dalykų kaip tikrovei savavališkai sukurtų idėjų primetimo arba tik dėl visumos sąryšingumo paieškų kažką paaukoti iš gyvo individo turtingumo. Ši žiūros laisvė ir jautrumas turi tapti tokia neatskirama jo savastimi, kad jis ją pasitelktų stebėdamas kiekvieną tikrenybę; nes nė viena jų nėra visiškai atsietą nuo bendro sąryšingumo ir tarp visa to, kas vyksta, kaip buvo parodyta pirmiau, esti dalis, kuri plyti anapus tiesioginio suvokimo plotmės. Jei istorikui trūksta šios žiūros laisvės, tuomet jis nepažįsta tikrenybių apimties ir gelmės; jei jis stokoja apdairaus jautrumo, tuomet jis pažeidžia jų paprastą ir gyvą tiesą.

¹⁷ XVI–XVIII a. buvo gajus supratimas, kad istorikas, rašydamas istoriją, gali ir turi teisti bei moralizuoti, būti teisėju. XVIII a. pabaigoje vis labiau įsitvirtinant istorijos kaip vienaskaitinio proceso sampratai, XVIII–XIX a. sandūroje vokiečiakalbėje erdvėje atsirado istorijos proceso kaip Paskutinio teismo (Friedrich Schiller: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*) idėja. Tokiu būdu tarsi pati istorija, pats vienaskaitinis istorijos srautas, tapo teismo arena. Šioje intelektualinėje atmosferoje derėtų suprasti ir šį mažumėlę istoriosofinį inkliuzą (plg. žr. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd. 2, hrsg. von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1975, S. 666–668).